

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI
GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 39, godina XX,
maj, 2015. [str. 114-124]

© Monos 2015

Nada Kolman: tragom jedne ratne i poratne sudbine

Rejhan Prohić

Sažetak: U ovom članku autor opisuje vlastito 12-godišnje istraživanje sudbine Nade Kolman, kćerke Viktora i Helene, Židova iz Gračanice, tragično stradalih u Drugom svjetskom ratu. Nada je spašena zahvaljujući obitelji Prohić. Zahvaljujući kontaktu ostvarenom sa Nadinim posvojenim bratom Egonom i samom Nadom, opisuje se i njen poratni život, kao i ratna i poratna sudbina njene šire obitelji i rodbine.

Ključne riječi: Nada Kolman, Viktor Kolman, Helena Kolman, Egon Sonnenschein, dr. Avdo Prohić, Sabrija Prohić, Židovi, Holokaust, Stradanja, Spašavanje

Umjesto uvoda

Ponedjeljak, 27. 01. 2014. godine, 7:25 ujutro. Zvoni telefon... Na displeju se ukazuje nepoznat broj. Javljam se, nepoznat glas mi se obraća, na našem jeziku.

— *Halo! Poštovanje, pri telefonu je Egon Sonnenschein, da li je to gospodin Rejhan Prohić? posjedujemo saznanja da već izvjesno vrijeme tragate za Nadom Kolman, da li je to točno?*

— *Da točno je. Zašto Vas to interesira?*

— *Možete li mi reći, gospodine Prohić, što je razlog vaše potrage za Nadom?*

— *Vidite gospodine Egon, roditelji Nade Kolman su bili veliki prijatelji moje obitelji, kada su Viktor i Helena tragično stradali moja obitelj je učestvovala u spašavanju njihovog djeteta, tj. Nade. Mene nakon svih tih godina zanima, što se sa Nadom dogodilo?*

— *Hvala na brizi gospodine Prohić, Nada je veoma dobro i zdravo, ona je moja posvojena sestra. Upravo sjedi pored mene i sluša naš razgovor. Da li želite da razgovarate sa Nadom?*

— *Da, kako da ne, bilo bi mi izrazito zadovoljstvo.*

— *Hallo, gospodin Prohić? Nada je pri telefonu, upravo ste razgovarali sa mojim bratom Egonom.*¹

Nada Kolman, dijete Viktora i Helene Kolman, rođena je u Gračanici 27. aprila 1942. godine, u vihoru Drugog svjetskog rata. Rođena je kao dijete židovskih roditelja, u vrijeme najgorih progona i stradanja Židova. Njeni roditelji, predratni ugledni građani Gračanice, nisu uspjeli preživjeti. Nada ipak jeste.

Sudbina Viktora i Helene Kolman

Viktor Kolman je rođen 1902. godine u Koprivnici. Po zanimanju je bio apotekar, magistar farmacije. Iz jednog izvještaja Oružništva NDH iz 1943. čitamo njegov lični opis: srednjeg stasa, lica okruglog, crnomanjastog: kosa crna, oči i obrve crne, bradu je brijavao, brkovi mali, štucani nos i usta naravni, zubi zdravi.² Viktor baš tako izgleda i na fotografijama iz predratnog doba, sačuvanim u obiteljskim kolekcijama moje obitelji i naših rođaka.

Helena Kolman je rođena 1907. godine u Prozoru. Njen otac je bio kotarski sudac Heinrich Metsch, koji je u to vrijeme službovao u Prozoru, da bi se nedugo zatim preselio u Bosanski Novi. Majka joj se zvala Rudolfina.³ Spomenuti oružnički izvještaj navodi da je Helena bila stasa srednjeg, lica okruglog – bijelog, oči smeđe, kosa žuta, nos i usta naravni.⁴

Viktor i Helena su se vjenčali 1933. godine i nedugo nakon toga su se preselili u Grača-

nicu, gdje je Viktor Kolman započeo apotekarsku djelatnost.⁵ Po dolasku u Gračanicu, ostvarili brojna poznanstva sa mnogim Gračanlijama. Među njima je bila i obitelj Prohić, u prvom redu dr. Avdo Prohić, sreski liječnik, te njegov brat Sabrija, veletrgovac, sa suprugom Safetom. Dobro su se uklopili u gračaničku sredinu, te u njen kulturni, društveni i javni život.

Sve je to trajalo do početka Drugog svjetskog rata i uspostave Nezavisne države Hrvatske (NDH), kada su započeli progona Židova. Kolmanovi su izbjegli prvi val hapšenja i deportacija u logore, jer su se zbog katastrofalno loše zdravstvene situacije i istovremenog nedostatka zdravstvenih radnika, vlasti NDH morale osloniti i na ljekare i apotekare židovskog porijekla. U Gračanicu i okolinu je tada stiglo i nekoliko židovskih ljekara: dr. Hinko Marić, dr. Ivo Levi (Löwy), dr. Vilim Schumkler, dr. Jolanda Rauhnic... Ipak, Kolmanovi nisu imali iluzija u pogledu svoje sudbine, posebno nakon gubitka Helenine najstarije sestre Irme i njene obitelji, odnosno bijega srednje sestre Erne na teritorij pod talijanskom upravom.⁶ Viktor i Helena su tada planirali da se sklone na neko sigurnije mjesto.⁷

5 U izvještaju Oružničke postaje od 4. 3. 1943. se navodi da je Viktor Kolman radio u Gračanici 15 godina, a za Helenu se kaže da u Gračanici živi 10 godina (O. Hamzić, isto).

6 Najstarija sestra Helene Kolman, Irma Miryam Mevorach, koja je živjela sa suprugom Salomonom i djecom Gideonom i Lelom u Prijedoru, pogubljena je u Banja Luci u junu 1942. g. Iz njene obitelji je preživjela samo malodobna kćerka Lela, koju su uspjeli skloniti kod roditelja u Bosanski Novi (podatci iz Yad Vashem baze podataka o žrtvama Holokausta i iz Erninog pisma upućenog 22. 8. 1942. Kolmanovima, te po kazivanju g. Egona Sonnenscheina, zabilježenog za vrijeme njegove posjete Gračanici u proljeće 2014. g.).

7 Iz pisma Helenine sestre Erne (koja je tada sa obitelji živjela u gradu Bellano na sjeveru Italije), upućenog 22. 8. 1942. vidi se da su punu nadu i povjerenje polagali u Sabriju Prohića i njegove veze i poznanstva. U pismu je Kolmanovima upućen poziv da probaju naći mogućnost da dođu do njih i da usput probaju iz Bosanskog Novog preuzeti kćerku ubijenih Irme i Solomona, koja se nalazila kod Heleninih roditelja.

1 Razgovor se odvijao na našem jeziku. Sagovornici su rođeni i dosta su vremena živjeli u slavenskom jezičkom području: Bosanski Novi, Ptuj, Varaždin, Zagreb.

2 Omer Hamzić, *Progona i stradanja Jevreja u Gračanici tokom Drugog svjetskog rata*. Baština sjeveroistočne Bosne, br. 2, 2009., str. 52. Isti rad je objavljen i u glasilu Jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine *Jevrejski glas*, br. 42, u julu 2009. g.

3 Podaci iz Yad Vashem baze podataka o žrtvama Holokausta.

4 O. Hamzić, isto.

Početak 1943. godine, Ustaška nadzorna služba iz Tuzle proslijeđuje nalog vlastima u Gračanici za deportaciju preostalih židovskih porodica iz ovoga grada. Upozoreni od osoba bliskih vlasti šta im se sprema, ovi ljekari su sa članovima obitelji i osobljem odlučili pobjeći iz Gračanice, te prebjeći na susjedni teritorij Ozrena, koji je bio pod kontrolom četnika. Na osnovu prethodno potpisanog sporazuma sa vlastima NDH (28. V. 1942.), četnici su imali samoupravu na svojim područjima i na njega nisu zalazili pripadnici ustaških sigurnosnih i vojnih snaga. S druge strane, zdravstvene prilike su i na četničkom području bile loše, pa je dolazak ljekara mogao biti samo dobrodošao.

U nedjelju, 28. 2. 1943. godine, u rano jutro, Viktor i Helena Kolman, sa kćerkicom Nadom, zajedno sa ljekarima Marićem i Löwyjem, te članovima njihovih obitelji i pomoćnim osobljem, napuštaju Gračanicu i prelaze preko rijeke Spreče u podozrensko selo Boljanić.⁸ Po dolasku, svi su se stavili na raspolaganje lokalnoj bolnici. U Boljaniću su Kolmanovi ostvarili poznanstvo sa Francom Kaučićem, jednim od Slovenaca koje su Nijemci 1941. protjerali na teritorij NDH, a koje su vlasti razmjestile po srpskim kućama.⁹ On je na Ozrenu ostao i pod četničkom vlašću, radeći kao pisar.¹⁰

8 O. Hamzić, isto, str. 52-53.

9 Opširnije o deportaciji Slovenaca u Gračanicu sredinom 1941.: Omer Hamzić, *Prognani Slovenci i gračanički skojevci - jedan neuspio pokušaj odlaska u partizane*, Gračanički glasnik, 2012.

10 Kaučićeva obitelj je 17. 7. 1941. deportovana u stočnim vagonima prema Doboju. Uslijed nehumanih uslova putovanja, Francova dvomjesečna kćerka je podlegla, a supruga Nuncika je počela krvariti iz maternice. Slučaj je htio da se od Slavenskog Broda u putničkom vagonu zatekao dr. Avdo Prohić iz Gračanice, koji je ukazao pomoć Nunciki. Kaučić se sa obitelji konačno skrasio u Boljaniću, u kući Milana Đerića. O svom boravku na Ozrenu, spominjući dr. Prohića, te Viktora i Helenu Kolman, Kaučić pripovijeda u svojoj memoarskoj knjizi *"Spomini iz mojega življenja"*, objavljenoj 2006. u Mariboru. Iako je u mnogim stvarima neprecizan, a ima i nekih krivih podataka, ova knjiga je ipak dragocjeno povijesno svjedočanstvo, barem za

Sigurnost za Kolmanove nije dugo trajala, jer se Ozren u aprilu našao na udaru njemačke 369. pješake divizije (poznate kao "Vražje"), koja je pokrenula kaznenu ekspediciju protiv ozrenskih četnika zbog navodnih kršenja sporazuma o primirju.¹¹ U toj operaciji stradali su i neki od Židova, prethodno izbjeglih iz Gračanice. Takva je sudbina zadesila i apotekara Kolmana. *"Jadnici Viktor uhvaćen je i označen kao vođa intelektualni, na mjestu je strijeljan"*, pisao je dr. Avdo Prohić svome bratu Sabriji, koji je tada već živio u Zagrebu. Što se tiče Helene, bilježi da se ona tokom prvih dana njemačke operacije, sa kćerkicom Nadom, koju je nosila na leđima, u rancu, krila po ozrenskim šumama i vrletima, gazeći nabujale potoke, zbog čega se teško razboljela. *"Helena i njena mala leže negdje u planini teško bolesni - upala pluća. Njemački liječnik ih je pregledao i navodno dao upute za liječenje"*, veli u istom pismu dr. Avdo Prohić, koji ističe da je za sudbinu Kolmanovih saznao od spomenutog Kaučića.¹² Sa njime je, pošto su se njemačke jedinice povukle, organizirao prebacivanje teške bolesne Helene i Nade u Gračanicu, u svoj dom, nadajući se da će tu biti sigurnije. Franc Kaučić je u tajnosti Helenu i Nadu izveo iz Boljanića i predao ih dr. Avdi, te su, preruseni u feredže, tradicionalnu muslimansku nošnju koja je prekrivala lice, neopaženo došli u Gračanicu.¹³

No, za Helenin povratak se ipak saznalo. Već 24. aprila ona je pozvana da se javi u Oružničku postaju i dadne izjavu, a istog dana policijski organi iz Tuzle šalju nalog da

one događaje u kojima je autor sam učestvovao ili je bio neposredni očevidac.

11 Opširnije o uzrocima i toku ove njemačke akcije: Edi Bokun, *Operacija 369. njemačke divizije protiv ozrenskih četnika (april 1943. godine)*. Gračanički glasnik, br. 35, 2013., str. 58-69

12 Pismo je upućeno 20. 4. 1943. godine. Danas se nalazi u posjedu mog oca, prof. Sabrije, inače bratića Sabrije i dr. Avde Prohića.

13 Franc Kaučić, *Spomini iz mojega življenja*, Maribor 2006., str. 104-105.

Nada Kolman 1945. godine, u vrijeme dok je bila u obitelji Sabrije Prohića, sa unajmljenim djevojkama koje su je čuvale

se Helena privede u Tuzlu.¹⁴ Ne zna se je li taj nalog odmah izvršen, ali se iz korespondencije dr. Avde Prohića i njegovog brata Sabrije vidi da se Helena oko 20. maja nalazila u bolnici, iako nije jasno da li u Gračanici ili u Tuzli. Ipak, već 28. maja Helena je stražarno privedena u Zagreb i smještena u zatvor na Savskoj cesti. Dr. Avdo Prohić ju je za svo to vrijeme pokušavao spasiti, u saradnji sa bratom Sabrijom i nekim uglednim prijateljima iz vlasti, poput velikog župana iz Tuzle, dr. Bahrije Kadića, bliskog prijatelja Prohića. Postojao je plan da se ona uda za nekog Židova ljekara (izvjesnog N. Weroka), što bi joj ponovo pružilo zaštitu – ili tačnije rečeno, poštedu – kakvu su uživali židovski ljekari i ljekarnici, te članovi njihovih obitelji. Na kraju, međutim, od svega toga nije bilo ništa.¹⁵

Za vrijeme Heleninog boravka u zatvoru, Sabrijina supruga Safeta joj je donosila odjeću i hranu.¹⁶ Ipak, Helena je izgubila život u augustu 1943. godine.¹⁷ Najvjerovatnije je, kao teška bolesnica od upale pluća i trovanja, izgubila život zbog nehumanih uslova u zatvoru.

Postavlja se neizbježno pitanje – da li se Heleni moglo pomoći? Da li je Sabrija Prohić, kao bogat i ugledan čovjek, koji je raspolagao i novcem i vezama, mogao naći načina da izbavi Helenu iz zatvora? Izgleda da su takva pitanja postavljali i savremenici, čak se u to vrijeme pojavila čaršijska priča da je i sam Sabrija “umiješao svoje prste” u Helenino stradanje. Ipak, ako se i zanemari da je Sabrijina supruga zatvorenoj Heleni nosila hranu i odjeću, ne smije se gubiti iz vida činjenica da Sabrija nije uspio pomoći ni svom bliskom rođaku Nusretu Prohiću (sinu Hasana), pa čak ni rođenom sinu Fikretu. Nusret Prohić

je kao partizanski ilegalac uhapšen od ustaša i zatvoren u zloglasni logor Jasenovac, gdje je na kraju i ubijen. Sabrijin sin Fikret je zbog sličnih optužbi završio u zatvoru na Savskoj cesti (istom zatvoru u koji je i Helena zatvorena), gdje je dočekao kraj rata i oslobođenje Zagreba, preživjevši tek pukom srećom.¹⁸

Ako i nije uspio spasiti Helenu, Sabrija Prohić je ipak, zajedno sa svojom suprugom, uložio dosta napora i rizika da spasi Helenino dijete.

Nada Kolman u obitelji Prohić

Nakon što joj je majka ubrzo po povratku u Gračanicu smještena u bolnicu (a čini se da je i prethodno uhapšena), Helenina kćerka Nada je svo to vrijeme ostala u obiteljskoj kući Prohića u Gračanici. Brigu o njoj je preuzela majka dr. Avde Prohića, Esme-hanuma, sa svojim kćerkama. “*Dijete je dobro i u miru*”, pisao je 20. 5. 1943. dr. Avdo Prohić bratu Sabriji, moleći ga da mu Sabrijina supruga Safeta “*uzme 3 dječije cucle sa flašicama i tri male što djeca nose na vratu, 2-3 para kratkih čarapica za Nadicu i nek mi to pošalje poštom*”.

Nada Kolman je u kući Prohića ostala sve do početka jeseni 1943. godine. Iako je skrivana, vlasti su ipak znale za njen boravak, jer se u službenim izvještajima kotarskih vlasti, u kojima su se morali navoditi i podaci o Židovima, spominje i “jedno malo židovsko dijete”.

Kada je zaprijetila opasnost da i Nada nastrada, Prohići su odlučili da je sklone iz Gračanice. Na to su ih upozoravali neki ljudi bliski vlasti. Nije jasno ko je tačno prenio to upozorenje. Mogao je to biti veliki župan dr. Bahrija Kadić, koji je održavao prisne odnose s obitelji Prohić, što se čini i najvjerovatni-

14 O. Hamzić, isto, str. 56.

15 Prema pismima dr. Avde Prohića upućenim bratu Sabriji u Zagrebu 20. i 28. maja 1943. Pisma se danas nalaze u obiteljskoj arhivi moga oca.

16 Prema kazivanju Zumke Prohić Hasanbegović, zabilježenom u maju 2014. godine.

17 Yad Vashem svjedočenje starije Helenine sestre Erne.

18 Fikret je zbog posljedica zatvorskih mučenja premešten u bolnički stacionar, čime je izbjegao sigurnu smrt, jer su u zadnjim danima rata stražari masovno ubijali preostale zatvorenike (izvor: pismo Sabrije Prohića svome bratu Rukibu iz maja 1945. godine).

jim.¹⁹ Spominje se i ime Ibrahima Pjanića, ustaškog logornika iz Gračanice, za koga se zna da se protivio progonima Židova i da je lično spasio neke osobe.²⁰ Najvjerovatnije je upozorenje stiglo sa više strana i od više osoba, jer su Prohiće, kao bogatiju i ugledniju familiju, često posjećivali ljudi iz javnog i političkog života.²¹

19 U citiranom pismu od 20. 5. 1943. dr. Avdo piše: *“Bahrija me je ponovo zamolio da Safeti pišem da češće pošalje pogaču i nešto uz pogaču njegovom sinu, jer je toliko stidan, da sam nikada neće doći na jelo”* – Kadićev sin se tada nalazio na studijima u Zagrebu.

20 Na osnovu kazivanja svoje majke Beghanume, sestre dr. Avde i Sabrije Prohića, Nihad Halilbegović tvrdi da je upozorenje stiglo upravo od Pjanića, koji je imao običaj posjećivati kuće uglednijih Gračanlija, radi razgovora i savjetovanja. Pjanić je, inače, ranije lično spasio obitelj židovskog liječnika Vilima Šmuklera iz Doborovaca, nakon bijega Kolmanovih i drugih Židova iz Gračanice. On je upozorio Šmuklerove da im prijeti opasnost, uredivši da prijeđu na susjednu četničku teritoriju na Trebavi, te im osiguravši više volovskih zaprega sa kojima su doktor i njegova obitelj izbjegli. Kasnije je pružao zaštitu židovskoj liječnici Jolandi Rauhnic. Opširnije o tome: Edin Šaković, *Prilozi životopisu Ibrahima Pjanića (u povodu 35. obljetnice smrti)*. Gračanički glasnik, br. 34, 2012., str. 48-108. Inače, Pjanić je dužnost logornika (čelnika kotarske organizacije političkog krila Ustaškog pokreta) preuzeo krajem 1942. godine. Jedan od njegovih prethodnika na toj funkciji je bio po zlu upamćeni Ratimir Gadža, koji se istaknuo u progonima politički i rasno nepodobnih lica. Franc Kaučić tvrdi da je Gadža bio taj koji je odao Helenu, ali taj podatak nema nikakvog osnova, kao i neke druge tvrdnje koje ovaj iznosi (da je dr. Prohić kasnije ubio Gadžu i sl.). Gadža je Gračanicu napustio u toku 1942. godine, a ponovo se vratio tek krajem 1944., kada je postavljen za kotarskog predstojnika. Tada je sastavio i uputio opširan izvještaj ustaškoj tajnoj policiji UNS-i, u kojem se žali i na ponašanje Pjanića. Iza rata je emigrirao u Argentinu, gdje je doživio duboku starost. Opširnije o tome u citiranom radu E. Šakovića, kao i radu dr. sc. Omera Hamzića, *Jedan pogled na vojno-političku situaciju u Gračanici početkom 1945. godine*, u ovom broju “Gračaničkog glasnika”

21 U ranije citiranom pismu od 20. 5. 1943. dr. Avdo piše i ovo: *“Sinoć odnosno oko akšama došli su u Gračanicu župan, podžupan i pukovnik Mašek. Podžupan je održao jedno vrlo lijepo predavanje o muslimanima i radi toga predavanja su i došli. Kasnije su popili kod mene kafu i otišli.”* Ta posjeta predstavnika vojnih i civilnih vlasti NDH se desila baš u trenutku kada se u istoj kući skrivalo židovsko dijete.

Odlučeno je da se Nada pošalje u Zagreb, Sabriji Prohiću, koji je sa suprugom odlučio da primi Nadu. Sabrija je poslao u Gračanicu automobil i vozača. Malu Nadu su u Zagreb odveli Rukib, najmlađi Sabrijin i Avdin brat, zajedno sa svojom zaručnicom Mujesirom. Oni su, u slučaju kontrole, trebali odglumiti mladi bračni par koji putuje sa djetetom u Zagreb. S njima je navodno išla i jedna starija djevojčica iz jedne od obitelji prognanih Slovenaca koje su boravile u Gračanici.²² Rukib je, osim toga, kao posjednik ovlaštenja za trgovinu monopolskom robom (so i duhan), imao propusnicu za neograničeno kretanje, a znao je i njemački jezik.²³

Brigu o Nadi je, po dolasku u Zagreb, preuzela Safeta Prohić, Sabrijina supruga, dok su njihova djeca imala obavezu da Nadu predstavljaju kao mlađu sestru. Kako je Sabrija imao nekoliko kuća u samom centru Zagreba, Nadu je zbog bojazni od iznenadnih racija, s vremena na vrijeme, selio po tim kućama i o njoj su se tada brinule unajmljene guvernante. Tako je bilo sve do kraja rata.

22 O. Hamzić, isto, str. 56.

23 Dr. Avdo Prohić je u međuvremenu uslijed velike fizičke i psihičke iscrpljenosti teško obolio, te je morao napustiti ljekarsku dužnost i Gračanicu. Otišao je na liječenje u Zagreb, gdje je do kraja rata ostao u jednom sanatoriju. U kakvim prilikama je radio u Gračanici vidljivo je u citiranom pismu od 20. 5. 1943.: *“Moji svi pomoćnici na suzbijanju tifusa oboljeli su i leže u bolnici – još sam jedino ja preostao. Osjeća se tendencija opadanja, pa se nadam da će se ta teška pošast za 15-20 dana i završiti naročito u selima jer je skoro cijelo pučanstvo obnedalo. Samo se bojim iza toga epidemije trbušnog tifusa. Sad imam puno posla, moram cijepiti svu vojsku protiv trbušnog tifusa, a i djecu kalemiti...”*. Uz to, njemu je kao deklariranom antifašisti i saradniku NOP-a stalno prijetilo hapšenje ili prisilna mobilizacija u vojsku po kazni, a bio je i naročito pogođen tragedijom svojih bliskih prijatelja Kolmanovih, pogotovu nakon Heleninog stradanja. Ipak, dr. Avdo je i nakon poboljšanja zdravstvenog stanja odlučio ostati u bolnici, vjerovatno zato da izbjegne mobilizaciju u vojsku; u jednom pismu od 30. 11. 1943. Sabrija Prohić je pisao mlađem bratu Rukibu da je Avdo tražio crno odijelo i lakovane cipele za Bajram, te skijsko odijelo i bakandže da se može smučati.

U septembru mjesecu 1945. godine, po Nadu su došli preživjeli rođaci – Helenina sestra Erna Sonnenschein, sa suprugom Albertom. Odvode je sa sobom, pokreću proces usvojenja da, bi 1949. godine svi skupa emigrirali u Izrael. Nada je tetku Ernu i nje-nu porodicu doživljavala kao svoju vlastitu, a rođaka Egona je od tada smatrala bratom.

Stoga, u nastavku, treba se osvrnuti i na sudbinu te obitelji, kroz pripovijest Egona Sonnenscheina.

Pripovijest Egona, Nadinog rođaka i brata

Egon Sonnenschein je mlađi sin Helenine starije sestre Erne i njenog supruga Alberta. Rođen je 1930. godine u Ptuj. Četiri dana prije njemačke agresije na Jugoslaviju i okupacije, dakle, 2. aprila 1941. godine, njegova obitelj seli u Bosanski Novi, kod Erninih i Heleninih roditelja. Tu ostaju do marta 1942. godine, kada uz pomoć lažnih dokumenta napuštaju Bosanski Novi. Kada su odlazili, molili su i Metschove da pođu sa njima, no ovi su kazali da su prestari da putuju i da će radije svoju sudbinu dočekati na pragu svoje kuće. Sa lažnim dokumentima na ime Meglič,²⁴ Egonova obitelj je u martu 1942. godine krenula vlakom od Bosanskog Novog do Karlovca. Prešli su rijeku Krku u noći i ušli u Sloveniju, u dio pod okupacijom Talijana.²⁵ Kada su ušli u Sloveniju, uzeli su taksi koji ih je vozio nekih 80 km u unutrašnjost Slovenije, nakon čega su se predali talijanskim okupacionim snagama. Zbog toga su proveli pet tjedana kao politički zatvorenici u zatvoru St. Peter u Ljubljani jer su ilegalno prešli granicu. Nakon tri mjeseca života u Ljubljani, Egonova obitelj je internirana u Bellano, Lago di Como, kao civilne izbjeglice

²⁴ Egonovo ime je tada promjenjeno i glasilo je “Simon Meglič”.

²⁵ U toku putovanja se desila velika neugodnost i opasnost, kada su sjeli u jednu gostionicu da se odmore i osveže, u tom trenutku je neka žena počela vikati “Židovi! Židovi! Zovite policiju!”, te ih je samo prisebnost i hladnokrvost u tom momentu spasila da se ne odaju.

Nada Kolman - fotografija iz 1958. godine

rata. Kada je Italija kapitulirala (8. 9. 1943.), u strahu od Nijemaca napustili su tadašnje boravište. Prešli su Komsko jezero i popeli se na brdo, preko kojeg su ušli u Švicarsku, uskim planinskim stazama iznad provalija i ponora. Švicarske vlasti su ih htjele deportovati nazad, ali zbog pritiska mještana boravak im je odobren i Egonova obitelj je ostala u Švicarskoj do kraja rata.²⁶

Po završetku rata, Egonova obitelj se zaputila u Jugoslaviju da probaju pronaći svoje rođake. Krenuli su 24. augusta 1945., a put je trajao pet dana. Doživljavali su tragediju za tragedijom. U Bosanskom Novom su saznali da su Heinrich i Rudolfina Metsch deportovani u Auschwitz, skupa sa malodobnom

²⁶ Uz podršku, hrabrost i dobrotu mještana, ostali su u sigurnosti do kraja rata. Egon veoma lijepo kazuje o obitelji sa farme kod koje je živio “polu-usvojen”. Oni su ga slali i u školu. Kada se na kraju rata rastajao od njih, kazali su mu: “Egon, ti ćeš nas zaboraviti”. Ipak, Egon danas-dan, u znak zahvalnosti, posjećuje njihove potomke. Ovu anegdodu ispričao mi je prilikom našeg susreta u Gračanici, 25. 5. 2014.

Nada Kolman sa mužem Louisom, te djecom Victorom i Natalie (1988. godine)

Lelom, kćerkom Ernine i Helenine sestre Irme. Na mjestu njihove kuće, pak, stajala je ruševina: kuća je bila potpuno uništena u savezničkom bombardovanju. Očev brat Vilko, koji je živio u Bosanskoj Kostajnici, ubijen je zadnjeg dana rata. U Gračanici su saznali za tragičnu sudbinu Viktora i Helene, ali i da je mala Nada živa, kao jedini preživjeli član Ernine obitelji. U Zagreb su stigli u septembru, preuzevši dijete od Sabrije Prohića i njegove supruge.

Obitelj Sonnenschein je odmah pokrenula postupak Nadinog usvojenja, budući da su joj roditelji stradali. U teškom poratnim vremenu nailazili su na brojne poteškoće. Egonu nije bilo dozvoljeno da polaže razliku ispita jer je bio Židov, to je bilo dozvoljeno samo onima slavenskog porijekla. Ta diskriminacija je trajala čitavih mjesec dana, pa je tek nekim slučajem uspio završiti tekstilnu školu u Varaždinu. Ubrzo je i njihova imovina došla pod udar režima, koji je krenuo sa razvlaštenjem “buržoazije”, tačnije sa pljačkom i otimačinom, ne štedeći ni one koji su izgubili mnoge drage ljude u ratu. Zbog svega toga, Egonova obitelj je odlučila da emigrira

u novoosnovani Izrael. Morali su se odreći jugoslavenskog državljanstva i nisu smjeli ponijeti ništa osim osobnih stvari.²⁷ Bez prebijene pare, Sonnenscheini brodom odlaze u Izrael. Po dolasku, smještaju ih u improvizirane šatore, “privremeni smještaj” u kome ostaju punih 17 mjeseci. Nadu su odvojili od obitelji, poslavši je u kibuc i školu. Egon je regrutiran u vojsku, na period od 30 mjeseci. No, on ipak pronalazi način da s vremena na vrijeme, strahujući od vojne policije, ode u kibuc i posjeti svoju sestru Nadu.

Po odsluženju vojnog roka, Egon se zaposlio u tkaonici teksila. Zahvaljujući susretljivosti i kolegijalnosti, pomogao je jednom prijatelju da ode u Južnoafričku Republiku, a ovaj mu je obećao da će, kada se snađe, i njega pozvati da dođe. Tako je i bilo. Godine 1956. Egon stiže u East London. Tu, je prvog dana, upoznao svoju buduću suprugu Miriam. Dobio je dobro plaćeno mjesto tekstilnog inženjera, što mu je omogućilo da u Južnu Afriku pozove i ostatak obitelji, svoje

²⁷ U Jugoslaviji je odlučio ostati samo Egonov stariji brat Kurt, koji je ostatak života proveo u Murskoj Soboti, gdje je radio kao ginekolog.

roditelje i posvojenu sestru Nadu. Godine 1968. Egon osniva vlastitu industriju tekstila, uvozi nove modernije mašine iz Njemačke, pronalazi nove načine proizvodnje i time otvara svojevrсну revoluciju u oblasti proizvodnje tekstila, postajući najveća štrikarska tvornica zavjesa na južnoj hemisferi.

Tim korakom Egon je ostvario sve svoje želje, snove i ambicije. U vidu zahvalnosti za ono što je urađeno za njegovu sestru Nadu tokom rata, Egon je mnogim muslimanskim doseljenicima u Capetownu pružio pomoć prilikom pokretanja obrta, radnji i poslova. Ipak, politika u Južnoafričkoj Republici, rasna segregacija i apartheid bili su nešto što je jako teško podnosio, zbog podsjećanja na iskustvo vlastite obitelji tokom rata. Zbog svega toga, 1983. Egon i njegova obitelj sele u Australiju, u Sidney, grad u kome otvara industriju tekstila, gdje i danas živi.

Sa suprugom Miriam, Egon je izrodio četvero djece, od kojih ima dvanaestoro unučadi. Kad mu se god pruži prilika, mlađim naraštajima priča o Holokaustu, pominje kako su njegovu usvojenu sestru spasili prijatelji njenih roditelja, kako je njega i njegovu obitelj spasio čovjek koji je nekada radio za njegovog djeda. I u starosti izrazito vitalan, Egon sa suprugom Miriam putuje po svijetu. Put ih je nanio i u Gračanicu.

Nakon niza međusobnih prepiski putem e-maila, Egon je najavio da će prilikom svog putovanja po Evropi sa suprugom posjetiti i naš grad, kako bi se upoznali sa potomcima ljudi koji su učestvovali u spašavanju njegove posvojene sestre Nade. Za moje roditelje to je bila velika čast, a za mene ujedno i posebno zadovoljstvom da nakon 70 godina konačno sklopimo "mozaik" jedne veoma važne epizode u našoj obiteljskoj historiji. Sve je bilo spremno i tog 24. maja 1914. očekivali smo Egonov dolazak. Bilo je lijepo vrijeme, mislim da je tada svako uživao u suncu, nakon razdoblja obilnih kiša i katastrofalnih poplava koje su pogodile našu zemlju. Izenadni jaki pljusak, međutim, izazvao je ponovno

izljevanje potoka u Donjoj Orahovici i velike štete domaćinstvima, izazvavši ogorčenje mještana jer malo toga je bilo urađeno na saniranju šteta od prethodnih poplava. Magistralni put je blokiran, upravo kada je g. Egon sa suprugom naišao, vozeći su u unajmljenom automobilu iz pravca Tuzle.

Bilo je to zaista tragikomično, čovjek je prešao doslovno pola svijeta da dođe do Gračаницe i onda je bio spriječen na 9 km od grada! Javio mi se na telefon, objasnio situaciju. Odmah sam krenuo, pokušao pronaći zaobilazni put preko Ozrena, na kraju sam se veoma lošim putevima preko Porječine i Krtove morao probiti do Puračića, gdje sam sačekao Egona, a potom smo preko Šićkog Broda, Srebrenika i Sokola došli u Gračanicu, oko 23.00 sata. Nakon što su se Sonnescheinovi smjestili u hotel, dogovorili smo da se nađemo ujutro na doručku. Sutradan ujutro, s roditeljima sam stigao u restoran hotela "Tilia", gdje smo se, nakon upoznavanja i prepričavanja jučerašnje "pustolovine", smjestili za sto, za kojim smo proveli gotovo čitav dan, s pauzama za doručak i ručak, te kraći obilazak Gračаницe. Čitav dan smo razmjenivali informacije, pregledavali fotografije, pisali bilješke. Tada sam zabilježio i prethodno ispričanu pripovijest g. Egona, te upotpunio informacije o Nadi Kolman, prije svega – poslijeratnom dijelu njene biografije.

Nadin poslijeratni životni put

Nada je u kibucu ostala sve do 1958. godine, dakle do svoje tinejdžerske dobi. Tada se skupa s Egonovim roditeljima preselila u Južnoafričku Republiku. Školovanje je završila u Johannesburgu, nakon čega je dobila ponudu za posao – kao profesorica hebrejskog jezika – u Rodeziji, današnjem Zimbabweu. Tu je upoznala i svog budućeg supruga Louisa, sa kojim ima dvoje djece (sina Victora i kćerku Natalie). Louisov otac je u Rodeziji bio graditelj cesta, a Louis mu je vodio računovodstvene usluge. Kada je u Rodeziji došlo do političkih nemira i jačanja komunizma,

Sonnenscheini u posjeti Gračanici u maju 2014. godine - s lijeva na desno: Egon Sonnenschein, Zirafeta Prohić, Sabrija Prohić, Miriam Sonnenschein i Rejhan Prohić

kada su se počele dešavati stvari slične onima ranije u Jugoslaviji, Nada i Louis su, nakon jedanaest godina života, počeli razmišljati o iseljenju. Egon im je ponudio da dođu u Južnoafričku Republiku, ponudivši Louisu posao u svojoj tvornici, gdje ovaj preuzima poslove menadžera informacionih tehnologija, što je bila jedna od inovacija koja je Egonovoj firmi i donijela toliki uspjeh. Kada je Egon odlučio preseliti se u Australiju, za njim su, nakon dvije godine, krenuli i Nada i Louis, zajedno sa djecom Victorom i Natalie.

Nada danas živi u Sidneyu i, iako već u poznim godinama, i dalje radi kao profesorica hebrejskog jezika.

Zaljučak

Gotovo svaka obitelj u svojoj povijesti ima neku epizodu, nedovoljno rasvijetljenu, nešto o čemu se onako tek usput priča i o čemu nerijetko postoje različite, ponekad i oprečne verzije. Pojave se s vremena na vrijeme pojedinci, članovi obitelji u širem smislu, koji

žele da to vrijeme i te događaje rasvijetle i objasne, naslućujući da u onome što je sačuvano i što je upamćeno ima dosta toga nedorečenog, nejasnog, pa i kontroverznog. Sve to razlučiti, otkriti i objasniti je svojevrsna avantura i komplicirana slagalica, koju valja razrješavati godinama. Za sve to valja izdvojiti i vremena, i truda, i strpljenja, ponekad i sredstava, pa čovjek koji se upusti u sve to mora biti pomalo i ekscentričan.

Spletom okolnosti, i ja sam saznao za priču o Prohićima i Kolmanovima, o spašavanju male Nade. Sznao sam je nekako u sličnim okolnostima kakve su proživljavali Židovi u vrijeme Drugog svjetskog rata. Ovoga puta, bilo je to vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, 1992.–1995. godine, kada je i moja obitelj preživjela progone i etničko čišćenje. Iako sam tada bio vrlo mlad, dobro se sjećam priče moje rahmetli nene Mujesire, kako je teklo spašavanje male Nadice, kako su putovali automobilom od Gračanice do Zagreba, o dugoj koloni na

mostu između Bosanskog i Slavenskog Broda i nesigurnosti hoće li uspjeti proći kontrolu.

Prisjećajući se te priče i pregledajući dokumenta iz naše obiteljske arhive, sada već davne 2002. godine, zapitah se – a šta se poslije svega zbilo sa tom Nadom?

Znao sam da je tragati za tim bilo kao tražiti iglu u plastu sijena, ali sam tada čvrsto odlučio da započnem tu potragu. Ispostavilo se kasnije da je taj plast sijena u mom slučaju bila kompozicija sa stotinu vagona punih sijena. Tražeći informacije, raspitujući se, istražujući, tokom narednih 12 godina sam nailazio na brojne prepreke. Pronašavši jedan dobar trag, nailazio sam na desetine pogrešnih. Nekad mi se činilo da je bilo i namjernih opstrukcija, da sve ono što se govori da je transparentno, u stvarnosti neko želi da sakrije, čak da su neki vrhunski majstori u tom sakrivanju i “vozanju u krug”. Na jednom dobrom tragu nailazio sam na desetine lažnih tragova i uputa u krivom smjeru, često i obećanja da će biti odgovoreno na moj upit, a u stvarnosti nikada nisam dobivao odgovor itd. To je barijera na kojoj mnogi na žalost odustaju.

U svom istražiteljskom radu, koji je, dakle, trajao punih 12 godina (povremeno s dužim prekidima, koji su me ipak podsjećali da imam nezavršenog posla), veliku zahvalnost dugujem i nekim poznanicima i prijateljima koje sam u istraživanju stekao. Istaknuo bih

posebno Leu Elazar Gomes del Vale, inače unuku poznatog sarajevskog farmaceuta, istraživača i publiciste Samuela Elazara, rođenog Gračanlije, te Ilanu Avimor, IT-specijalistkinju i administratoricu na *Genalogy* web-portalu.

Na kraju, sve je polučilo i više od uspjeha: ne samo da sam saznao za poslijeratni životni put Nade Kolman, nego mi se pružila prilika i za neposredni kontakt, a uspio sam saznati i sudbinu ostatka njene obitelji i rodbine. Nakon dosta vremena, fasciklu koju sam otvorio na dan početka istraživanja i na kojoj piše *Projekat Nada* – sa zadovoljstvom sam mogao zatvoriti 25. maja 2014. godine, dodavši bilješku: “kraj istrage”.

SUMMARY

Nada Kolman: in the Wake of the War and Post-war Fate

In this article the author describes the personal twelve-year study of life story of Nada Kolman, the daughter of Viktor and Helena, Jews from Gračanica, who tragically died in World War II. Nada was saved by family of Prohić. Thanks to contacts made with Nada's foster brother Egon and the Nada herself, her post-war life is described, as well as the war and post-war fate of her extended family and her relatives.

Key words: Nada Kolman, Viktor Kolman, Helena Kolman, Egon Sonnenschein, dr. Avdo Prohić, Sabrija Prohić, Jews, Holocaust, Suffering, Salvation